

גרם כיבוי

שבת דף ק"כ

הראל ז"ד

פתיחה

ברוך ה' אשר נתן לנו את השבת, חמדת ימים זכר למעשה בראשית וליציאת מצרים, וציוונו לשבות ואסר עלינו לעשות בה מלאכה בכותבו בתורתו הקדושה "לא תעשה כל מלאכה". מפסוק זה למדה הגמ' שהקפיד רחמנא על עשיית האדם את המלאכה, ולא הקפיד על מלאכה הנעשית מאליה, וזאת אע"פ שהאדם הוא שגרם לה שתיעשה בגרמא¹. אמנם כלל גדול יש בשבת – "מלאכת מחשבת אסרה תורה", ומחמת כלל זה יש אופנים שבהם אע"פ שהמלאכה נגמרה מאליה והאדם רק גרם לה שתיעשה – יהיה חייב עליה.

לכאורה דבר זה, שיהיה חייב על מלאכה שנגמרה מאליה משום מלאכת מחשבת, תובע מאתנו לברר את מהות גדר מלאכת מחשבת בדיני שבת. שהרי בדרך כלל אנו מוצאים את המושג "מלאכת מחשבת" כפטור, כגון במלאכה שאינה צריכה לגופה ובמקלקל, וכן לחלק מהראשונים² באופנים מסוימים של מתעסק, ולחלקם³ באינו מתכוון (בשבת) לר' יהודה⁴.

נראה שביאור העניין הוא, שממלאכת מחשבת אנו לומדים שבמלאכת שבת איננו רואים רק את המעשה שנעשה ואת התוצאה שנוצרה במציאות, אלא גם המגמה שמתוכה נעשה המעשה ונוצרה התוצאה היא חלק מהותי במלאכה, וכדברי הרב זצ"ל⁵ שהמחשבה היא העיקרית במלאכות שבת והיא זו שעושה את צורתן.

כשאנו מתבוננים מתוך הבנה זו, אפשר שנראה במציאות את אותו מעשה ואת אותה התוצאה ובכל זאת הדין יהיה שונה. כגון אדם שחופר גומא ואינו צריך אלא לעפרה, שדינו להיות פטור משום שהמגמה היא כזו שאינה מחייבת במלאכת שבת – הוא מוגדר כמקלקל, או שחפירת הגומא אינה מבטאת את עיקר מגמת האדם במעשה, שהרי אינו צריך את הגומא עצמה אלא את העפר – וזו מלאכה שאינה צריכה לגופה (ולא ניכנס כאן לדקדק בשיטות הראשונים השונות בזה). לעומת זאת, כאשר הוא צריך את הגומא עצמה – כגון לזרוע בה – יהיה חייב.

מצד שני, אפשר שאדם יעשה מלאכה באופן שתיגמר מאליה, ויהיה חייב עליה, כיון שעשה את המעשה שמוציא לפועל את מגמתו, ודבר זה הוא הרי עיקר המלאכה.

¹ עי' שנות אליהו, שבת, ריש פרק ז'.

² עי' כריתות י"ט. ובשבת ע"ב: תוד"ה "נתכוון".

³ עי' שבת מ"א: תוד"ה "מיחם".

⁴ ועיי' אגלי טל על מלאכת זרוע ס"ק כ"א שבזומר חייב משום זרוע כיון ש"מלאכת מחשבת אסרה תורה" וא"כ יוצא שלעיתים מלאכת מחשבת הופכת להיות גורם מחייב.

⁵ אגרות הראייה ג', אגרת תשצ"ד.

במאמרנו נעסוק בעז"ה בשיטות השונות בקביעת הגדר שבין האופנים בהם המלאכה נגמרה מאליה ובוה לא נחשבת לעשייה של האדם, לבין האופנים שבהם אע"פ שנגמרה המלאכה מאליה זו נחשבת עשייה של האדם ועל כן יתחייב עליה.

א.סתירה לכאורה בין סוגיית הגמ' בשבת ק"כ לסוגיית הגמ' בב"ק ס'.

1. הסוגיה במסכת שבת :

במשנה⁶ "ר"ש בן ננס אומר פורסין עור של גדי ע"ג שידה תיבה ומגדל שאחז בהן האור מפני שהוא מחרך ועושין מחיצה בכל הכלים בין מלאים בין ריקנים בשביל שלא תעבור הדלקה. ר' יוסי אוסר בכלי חרס חדשים מלאים מים לפי שאין יכולים לקבל את האור והן מתבקעין ומכבין את הדליקה". מסיקה הגמ'⁷, שלרבנן, שעושין מחיצה בכלים מלאים אע"פ שיתבקעו מחמת הדליקה והמים שבהם יכבו את האש, הטעם הוא משום שגרם כיבוי מותר. דין זה נלמד מהפס' "לא תעשה כל מלאכה", "עשייה הוא דאסיר הא גרמא שרי".

עוד מבואר בגמ', שלכו"ע מדאורייתא גרמא שרי, ואף ר' יוסי שאוסר לכבות בגרמא - מודה לכך, אלא שחכמים אסרו משום שאדם בהול על ממונו ועלול לבוא לידי כיבוי.

אע"פ שהסוגיה מדברת על גרמא במלאכת מכבה, נראה באופן פשוט שה"ה לשאר מלאכות. ניתן להוכיח זאת מכך שדין זה נלמד הרי מ"לא תעשה כל מלאכה", ובשו"ע⁸ הביא המחבר את דין המשנה וסיים בנתינת טעם "דגרם כיבוי מותר" וכתב ע"ז בה"ל: "לאו דווקא כיבוי דהוא מלאכה שאינה צריכה לגופה, דאפילו בכל מלאכות הדין כן כנ"ל".

2. הסוגיה במסכת ב"ק :

במסכת ב"ק⁹ אומרת המשנה "ליבה וליבתו הרוח פטור מנזיקין", ומקשה הגמ' "מאי שנא מזורה ורוח מסייעתו שחייב" (בדיני שבת); תי' בזה האמוראים כמה תירוצים והתי' האחרון הוא "רב אשי אמר – היכא אמרינן זורה ורוח מסייעתו, לעניין שבת דמלאכת מחשבת אסרה תורה, אבל הכא גרמא בעלמא היא וגרמא בנזיקין פטור".

לכאורה נראה שהסוגיות סותרות זו את זו, שמהסוגיה בב"ק עולה שבשבת חייב אף על גרמא משום שמלאכת מחשבת אסרה התורה (ונראה שה"ה בכל המלאכות שהרי הגמ' השוותה זורה למבעיר) ובסוגיית שבת מבואר שגרמא בשבת מותרת לכתחילה משום שעשייה היא שאסרה התורה, הא גרמא שרי! ועוד, שמסוגיית בב"ק עולה ששבת חמורה מנזיקין לעניין חיוב בגרמא, וקשה שהרי בשבת מותר להעמיד

⁶ דף ק"כ.

⁷ דף ק"כ:

⁸ סי' של"ד סע' כ"ב.

⁹ ע"פ הגר"א סי' ש"מ סע' א', שהמחבר פסק כרמב"ם שמלאכה שאצ"ל חייב ונראה פשוט שה"ה לשאר מלאכות שהרי אף שכיבוי הוא משאצ"ל הוא שווה לשאר מלאכות. אך אפי' לדעת הבה"ל הסובר שהמחבר פסק שמשאצ"ל פטור וא"כ כיבוי קל משאר מלאכות, יש לומר כן מהטעם שכתבנו למעלה שדין זה נלמד מ"לא תעשה כל מלאכה".

¹⁰ דף נ"ט-ס'.

כדים שיתבקעו וישפכו מימיהם ע"י האש ובאופן פשוט בנזיקין בכגון זה יהיה חייב, כמבואר בב"ק¹¹ ובתוס'¹² שאין חילוק בין מקרב את האש לניזק לבין מקרב את הניזק לאש ובשניהם חייב!

ב. ישוב הסוגיות ע"פ האבני נזר

האבני¹³ חולק על הבה"ל הנ"ל וכותב שכל היתר גרמא לא נאמר אלא במכבה, שהוא מלאכה שאינה צריכה לגופה, וטעם הדבר משום שכל החיוב על גרמא בשבת הוא משום מלאכת מחשבת¹⁴, ובמלאכה שאצ"ל לא שייך מלאכת מחשבת, כמבואר בחגיגה¹⁵ שבמלאכה שאצ"ל פטור לר"ש משום שאינה מלאכת מחשבת¹⁶. ע"פ דברי האבני¹⁷ נצטרך להסביר שכל סוגייתנו, שהתירה כיבוי בגרמא, היא דווקא לר' שמעון ולא לר' יהודה.

אבל לכאורה ישנם כמה קשיים בשיטת הגאון האבני¹⁸:

הרמב"ם פסק כר' יהודה שמשאצ"ל חייב וגם הביא את סוגייתנו להלכה, וא"כ וודאי לא יסכים לדברי האבני¹⁹.

ועוד – אף בעל המאור בהכרח לא סובר כאבני²⁰, שהרי כתב בפירוש בפי' 'שמנה שרצים'¹⁷ שמלאכת זורה עצמה היא מלאכה שאצ"ל משום שכל עניינה הוא סילוק הפסולת, ובב"ק דף ס'. מפורש שזורה ע"י רוח חייב משום שמלאכת מחשבת אסרה התורה.

קושי נוסף: ברמב"ם¹⁸ מובא דין הצלת כתבי הקודש מן הדליקה, והביא ה"ה על הלכה זו את דברי הירושלמי "דלר"ש האומר מלאכה שאצ"ל פטור עליה, אם אינו יכול להציל כתבי הקודש אלא בכבוי – מכבה, לפי שאין דבר של שבות עומד במקום כתבי הקודש". וכתב ע"ז ה"ה, שמכך שבתלמוד הבבלי לא הובאה כלל אפשרות הצלה זו, יש מעין סיוע לרמב"ם שפסק כר' יהודה שמלאכה שאצ"ל חייב עליה. גם דבריו, לכאורה, אינם עולים בקנה אחד עם שיטת האבני²¹.

אמנם יש להביא קצת סיוע לדברי האבני נזר מכך, שגם הטור וגם השו"ע – שסוברים שמלאכה שאצ"ל פטור עליה – סיימו דבריהם בנוגע לדין מחיצת הכדים בנתינת טעם שיגרם כיבוי מותר, שלא כרמב"ם שסיים דבריו בלי לרמוז על צמצום דין גרמא למלאכת מכבה. יש לומר א"כ שדווקא הרמב"ם אינו מחלק בין מכבה לשאר מלאכות, משום שהוא מחייב אף במלאכה שאינה צריכה לגופה.

¹¹ דף נ"ו.

¹² שם.

¹³ סי' ר"ל וכן באג"ט טוחן ס"ק ה' אות ו'.

¹⁴ כמו שהתבאר לעיל מהגמ' בב"ק ס'.

¹⁵ דף י'.

¹⁶ ולא שייך לומר שאע"פ שמלאכה שאצ"ל אינה מלאכת מחשבת – מחשבתו על הגרמא עושה אותה למל"מ, שהרי בגרמא מל"מ מועילה לאופן עשיית המלאכה, אך כשאין צריך לגוף המלאכה אזי עצם המלאכה אינה מל"מ וממילא אף אופן עשייתה אינו מל"מ.

¹⁷ דף ל"ז: מדפי הרי"ף, וכ"כ שם לגבי בורר.

¹⁸ פרק כ"ג הלכה כ"ו.

ג. דעת רש"י ור"ח ויישוב הסוגיות על פיה

1. דעת רש"י ביסוד החילוק – מתי מותר ומתי חייב בגרמא:

בב"ק¹⁹ "זורה ורוח מסייעתו בשבת חייב משום שמלאכת מחשבת אסרה תורה". פירש רש"י¹⁹ "מלאכת מחשבת: נתקיימה מחשבתו דניחא ליה ברוח המסייעתו".

נראה שדעתו לחלק בין הסוגיות ולומר, שגרמא שפטור עליה היא דווקא כשעושה ע"י כח אחר ולא התכוון למלאכה, אולם אם²⁰ התכוון לעשיית המלאכה הרי זו מלאכת מחשבת וחייב עליה.

נראה לבאר שהסברא בזה היא שהרי לאדם בתבונתו אפשרויות רבות להוציא לפועל את מחשבותיו – הן ע"י מעשיו והן ע"י הפעלת כוחות הטבע, אלא שכאשר הגיע לתכליתו ע"י הפעלת כוחות הטבע, נאמר שאע"פ שהגיע לתוצאה של הוצאת מחשבתו לפועל – סו"ס עשייה אין כאן. אמנם במלאכת שבת גילתה התורה שהוצאת המחשבה והמגמה אל הפועל היא העיקר, וכיון שעשה את המעשה המספיק להוצאת מחשבתו אל הפועל – יש כאן עשיית מלאכה וחייב.

2. הסבר הסוגיה לפי רש"י:

בסוגייתנו²¹ "אמר רב יהודה פותח אדם דלת כנגד המדורה בשבת, לייט עלה אביי". ביארה הגמ' שברוח שאינה מצויה כו"ע לא פליגי שאסור לפתוח את הדלת משום שוודאי הרוח תלבה את האש, אלא נחלקו האם גזרו ברוח מצויה משום רוח שאינה מצויה או לא.

לפי פירוש ר"ח מדובר באופן שפותח את הדלת בשביל ללבות את המדורה. הוא מביא ע"ז את הסוגייה בב"ק²² ומסיים "ש"מ דכיון דמשוי אורחא אפי' לרוח מצויה ללבות ומחשב, לכן אסור בשבת דהיינו מלאכת מחשבת". ונראה מדבריו שכיון שמתכוון ללבות אין הליבוי נחשב גרמא.

אבל מרש"י בסוגיה משמע שמפרש שהרוח מנשבת כעת ופותח את הדלת ע"מ לצאת ואינו מתכוון ללבות, וברוח שאינה מצויה הווי' פסיק רישיה' שילבה ואסור. ולכאורה קשה, שהרי אע"פ שהוא פ"ר מ"מ כיון שאינו מתכוון ללבות ואינו עושה בידיים אלא ע"י כח אחר הרי הוא מלבה בגרמא ומדוע אסור? אך באמת הדבר פשוט ע"פ המבואר בחולין²³ שכח ראשון נחשב כחו: "כמאן דכפתיה לחבריה ואשקיל עליה בידקא דמיא שחייב משום שגיריה דידיה הוא דאהני ביה וה"מ בכח ראשון אבל בכח שני גרמא בעלמא הוא". ואף כאן י"ל שהרוח מלבה בכח ראשון כאשר פותח את הדלת.

¹⁹ דף ס'.

²⁰ כעין זה כתב אג"ט במלאכת זורע לעניין זומר שחייב משום זורע וכן לעניין חק תוכות לשיטת הר"ן שחייב עליה כיון שהתכוון לכתובה, שאע"פ שהמלאכה גרמאית כיון שהתכוון לתכלית המלאכה חייב, מכיון שבשבת מלאכת מחשבת אסרה התורה. וכבר הערנו בפתיחה למאמרנו שבדרך כלל מלאכת מחשבת היא סיבה לפטור כמו במלאכה שאצ"ל ובמקלקל וכאן מלאכת מחשבת היא סיבה לחייב.

²¹ דף ק"כ:

²² דף ס'.

²³ דף ט"ז.

יש להקשות לשיטת רש"י ור"ח, שהרי בסוגיה ישנן כמה דוגמאות של גרם כיבוי: מחיצת כלים מלאים ומתבקעים, מים ע"ג טלית שצידה האחד בוער, ואפשר שאף פשיטת טלית ופתיחת ספר נחשבים לגרם כיבוי; באופן פשוט נראה שבכל הדוגמאות מדובר שמתכוון לכבות וצ"ע לדעת רש"י ור"ח.

3. בירור לשון הטור :

לשון הטור²⁴: "טלית שאחזו בה האור פושטה ומתכסה בה ואינו חושש אם תכבה כיון שאינו מתכוון לכך". היה נראה לומר שמחמת קושייתנו פירש את הסוגיה באינו מתכוון, ויש לכך סיוע מלשון הברייתא לגבי טלית שנקטה "פושטה ומתכסה בה" משמע שפושטה ע"מ להתכסות בה ולא לשם כיבוי, וכן לגבי ספר "פושטו וקורא בו" וכן מהלשון "ואם כבתה כבתה". אך באמת כל הסוגיה אינה נראית כך ונושאי הכלים התחבטו בדברי הטור הללו.

שלטי הגיבורים²⁵ הביא את דברי הטור הללו וכתב עליהם בזו הלשון: "משמע שאם מכוון לכך (לכבות) – שאסור לפשטו. ואין שום אחד מהפוסקים שיזכיר דבר זה, כי מדברי כולם מוכח דגרם כיבוי שרי אפי' מכוון לכך; מ"מ נראה דודאי כל גרם כיבוי דשרינן הוא בעניין שאינו מכוון לכבות אלא הוא עושה שום דבר לחצוץ בפני הדליקה וע"י כך בא הכיבוי, כההיא דפריסת עור או מחיצת כלים מלאים מים או נתינת כלי ריקן תחת הנר וכיוצא באלו שאינו מכוון לכבות אלא להגן, והלכך אי בהאי מעשה שעושה בא ממילא הכיבוי (ואפי' הווי פ"ר) שפיר דמי דלא הוי אלא גרם כיבוי". ע"פ דבריו מיושב שיש חילוק בין כוונה להציל לבין כוונה לכבות. ובט"ז²⁶ כתב על דברי הטור "שאינו מכבה מה שדולק לפניו, רק שעושה כדי שלא יוסיף הדליקה וכו'", ונראה שכוונתו כנ"ל, וכן משמע לשון המשנה "עושינן מחיצה וכו' כדי שלא תעבור הדליקה". ואפשר לדקדק שכוונת המשנה כדי שלא תעבור הדליקה דהיינו כדי להגן ולא כדי לכבות.

אמנם הבית יוסף לא חילק בין כוונה להציל לבין כוונה לכבות, וביאר שכוונת הטור היא שפושטה ע"מ ללובה, ודווקא כאן שמנער הטלית הדולקת או הספר ועושה מעשה באש עצמה – אם מתכוון אסור, משא"כ כשנותן מים על הטלית או עושה מחיצה, שלא עושה מעשה בגוף האש²⁷.

ד. דעת הרא"ש בגרמא המותרת

הרא"ש בב"ק²⁸ ביאר הטעם שזורה ורוח מסייעתו חייב לעניין שבת, משום ש"מלאכת מחשבת אסרה תורה". ואע"פ דלא הווי אלא גרמא בעלמא, בהכי חייבה תורה כיון דמלאכה זו עיקר עשייתה ע"י הרוח. ונראה שפי' 'מלאכת מחשבת' ע"פ הרא"ש הוא מלאכה **חשובה**, כלו' שכך היא חשיבות המלאכה.

אפשר שיש בדברי הרא"ש כאן עיקרון כללי שבכל מלאכה אסרה התורה את האופנים הרגילים בעשייתה אע"ג שהם בגרמא, כלשון האחיעזר²⁹ ש"מלאכת מחשבת – אסרה תורה כל מלאכה כדרך שנעשיתה". נראה שביאור העניין שממל"מ למדנו שבמלאכת שבת אנו מתחשבים לא רק באיכות התוצאה

²⁴ סי' של"ד.

²⁵ דף מ"ה. מדפי הר"ף.

²⁶ סי' של"ד ס"ק י"ז.

²⁷ ועי' לקמן אות י"א.

²⁸ פרק ו' סי' י"א.

²⁹ חלק ג' סי' מ"ח (תשובת חותנו הגאון ר' אליהו אליעזר).

ואיכות המעשה אלא באיכות המלאכה, האם נעשתה באופן הראוי לה³⁰. וכאשר האופן המקצועי או הרגיל לעשיית המלאכה הוא כזה שנגמר ע"י כח אחר – אז באופן זה נחשבת "עשיית מלאכה". ושמעתי מכמה ת"ח שליט"א, שמשום כך לא מייצרים מכשירים המיועדים לעשיית מלאכה בגרמא לצורך חולים לשימוש ביתי, שהרי אז הגרמא תהפוך להיות האופן הרגיל למלאכה וממילא לא תיחשב עוד כלל כגרמא אלא כעשיית מלאכה לכל דבר.

וכן נראה מדברי הרמ"א³¹ שאמר שהמשסה כלב אחר חיה בשבת הווי צידה, וביארו האחרונים שאם עשה האדם מעשה בעצמו, כגון שהבהיל את החיה – חייב חטאת. במשנ"ב³² הביא את דבריהם וביאר שהסיבה שחייב היא משום שכן דרך הציידים, ובשעה"צ³³ כתב שהמקור לומר שמשום שכן דרך הציידים חייב כאילו צד בעצמו, הוא מדברי הגמ'³⁴ בעניין זורה ורוח מסייעתו – "מלאכת מחשבת אסרה תורה", ונראה מדבריו שהבין כמו שכתב האחיעזר שאסרה התורה כל מלאכה כדרך שנעשית.

אך אפשר שאין ללמוד מכאן עיקרון כללי אלא שדווקא במלאכות שכן עיקר עשייתן וכך נעשו **במשכן** חייב אף בגרמא. וכ"כ הקרבן נתנאל³⁵ וכן החת"ס³⁶.

ה. ביאור מחלוקת מג"א ואבן העזר בטחינה בריחיים ע"פ הנ"ל

יש מקום להלום את מחלוקת המג"א ואבן העזר לגבי הנותן חיטים לריחיים של מים, עם דעת רש"י והרא"ש.

המג"א³⁷ פוסק שהנותן חיטים בשבת לתוך ריחיים של מים אינו חייב חטאת משום שטחינתם היא בגרמא, ובסי' שכ"ח³⁸ כתב שהמניח עלוקה כדי שתמוצף דם – חייב משום חובל דהווי כעושה בידיים.

וקשה, שלכאורה פסקיו סותרים זה את זה; שבנותן חיטים פטור משום גרמא, ובמניח עלוקה כתב שהווי כעושה בידיים! ויש לתרץ שמניח עלוקה כבר מתחיל את תהליך ההקזה, שכן מיד כשמניח את העלוקה ריח הדם מושך אותה.

ובאבן העזר³⁹ קיבל את דברי המג"א שבמניח עלוקה חייב, אך דחה את דבריו שבנותן חיטים פטור, וביאר שמהגמ' בב"ק⁴⁰ למדנו שבמקום שמתכוון למלאכה הרי זו מלאכת מחשבת ואינו פטור משום גרמא (ודבריו ממש כדברי רש"י), והוסיף לבאר שמה שמצאנו מקום שבזיקין חייב ובשבת פטור, בכך

³⁰ ועי' אגלי טל בפתיחה אות ג' דברים קרובים לזה.

³¹ בסי' שט"ז סעי' ב'.

³² שם ס"ק י'.

³³ שם ס" י"ג. ועי' אג"ט על מלאכת חורש ס"ק ג' אות ב' וס"ק י"א שביאר דין זה באופן אחר.

³⁴ ב"ק דף ס'.

³⁵ על הרא"ש פרק א' סי' ל"ג אות ר'. ועי' לקמן סוף אות ה'.

³⁶ סי' רנ"ב. ועי' לקמן סוף אות ה'.

³⁷ סי' רנ"ב ס"ק כ'.

³⁸ ס"ק נ"ב.

³⁹ סי' שכ"ח.

⁴⁰ דף ס'.

שעשיית מחיצת כלים בפני הדליקה מותרת בשבת ואילו בנזיקין כגון זה חייב (כדין הכופף קמת חברו בפני הדליקה), זה משום שחיובו בגרמא בנזיקין תלוי בכך שפְּרִי היזקא משא"כ בשבת שחיובו בגרמא תלוי בכוונה.

ולמג"א צריך לפרש את סוגיית ב"ק ע"פ ההבנה השנייה שכתבנו בדברי הרא"ש, ש'מלאכת מחשבת אסרה תורה' היינו מלאכה שעיקרה ע"י גרמא וכך נעשתה במשכן, וטחינה במשכן (כתישת סממנים) נעשתה ע"י מכתשת וריחיים של יד. וכך ביאר החת"ס בגיליון השו"ע⁴² וכך גם הקרבן נתנאל⁴¹. אמנם הבה"ל⁴² כותב שרוב הפוסקים חולקים על המג"א ומחייבים על נתינת חיטים לריחיים של מים.

ו. דעת תוס' בב"ק בגרמא המותרת

בסוגיית ב"ק הנ"ל כתבו תוס'⁴³ "כשגורם לזרות הרוח המסייעתו הוי מלאכת מחשבת ולהכי חייב בגרמת זריה זו, אבל עושה מעשה של זריה בפני עצמו לא איקר"י. נראה שכוונת דברי בעלי התוספות היא שהגרמא שחייבה עליה התורה משום מלאכת מחשבת היא זו שבה האדם עושה מעשה בעצמו אלא שמעשהו נגמר ע"י הרוח, כזורה שמבין שניהם – האדם והרוח – נעשית המלאכה. אך בגרמא שבה האדם אינו שותף בעשיית המלאכה עצמה יהיה פטור.

ויש להתלבט לגבי דינו של המג"א, האם בטחינת הריחיים נחשבים האדם הממציא את החיטים והריחיים הטוחנות – לשותפים במלאכה כזורה ורוח מסייעתו, או שיש לחלק ביניהם, שבזורה ורוח מסייעתו הזרייה עצמה נעשית ע"י האדם והרוח יחד משא"כ בריחיים שהטחינה עצמה נעשית ע"י הריחיים בלבד והאדם רק ממציא לפנייהם את החיטים.

ז. דעת ה"יד רמה" בב"ב בגרמא וביאור הסוגיות לשיטתו

1. בפרק 'לא יחפור' ישנה השוואה בין נוק הנגמר ע"י הרוח לבין זורה ורוח מסייעתו :

בב"ב⁴⁴ מספרת הגמ' כך: "דבי בר מריון כי הוו נפצי כיתנא (מנפצים פשתן) הוה אזלא רקתא (הפסולת הננערת מן הפשתן) ומזקא אנשי. אתו לקמיה דרבינא אמר להו כי מודה ר' יוסי בגיריה דיליה (שעל המזיק להרחיק עצמו מהניזק) – הנ"מ דקא אזלא מכחו, הכא זיקא הוא דקא ממטי ליה (כלומר אין הרקתא מזיקה מכחו אלא ע"י הרוח). מתקיף לה מר בר רב אשי מאי שנא מזורה ורוח מסייעתו, אמרוה קמיה דמרמר אמר להו היינו זורה ורוח מסייעתו" וכו'.

⁴¹ פרק א' סי' ל"ג אות ר'.

⁴² סי' רנ"ב.

⁴³ תוד"ה "ר' אשי".

⁴⁴ דף כ"ו.

2. פירוש הסוגיה לרש"י ולתוס':

רש"י מפרש, שדעת רבינא שאין המזיק חייב להרחיק עצמו משום שהרקתא מזיקה רק ע"י הרוח, היא כדעת רב אשי בב"ק⁴⁵ שמחלק בין שבת לנזיקין ואומר שבשבת כאשר מתכוון למלאכה – חייב אף על הגרמא משום שבשבת מלאכת מחשבת חייבה התורה, משא"כ בנזיקין. מר בר רב אשי ומרימר סוברים כשאר האמוראים שם שלא חילקו בין שבת לנזיקין ותירצו באופנים אחרים מדוע ליבה וליבתו הרוח פטור מנזיקין. תוס' מפרשים שאף מר בר רב אשי ומרימר, שמחייבים את מנפצי הפשתן להרחיק עצמו, מודים לחילוקו של רב אשי בין שבת לנזיקין, אלא שמ"מ כיון שאף בנזיקין גרמא אסור מהתורה (אע"פ שאינו חייב בתשלומין על הנזק) אפשר ללמוד את גדרי הרחקת נזיקין משבת, ועל כן כאשר הרוח מסייעתו הווי גיריה דיליה וחייב להרחיק עצמו⁴⁶.

3. הסבר הסוגיה לפי דעת היד רמה:

היד רמה⁴⁷ מבאר, שכאשר אדם עושה את האיסור עצמו בעזרת כח אחר המסייעו – אין זו גרמא כלל אלא מעשיו ממש, משא"כ כשעושה בעזרת כח אחר את הדבר הגורם לאיסור שאז נחשב גרמא. ויש להבחין בעניין זה בחילוק גדול שבין שבת לנזיקין – שבשבת האיסור הוא עצם עשיית המלאכה ואילו בנזיקין האיסור הוא התוצאה שהיא הפגיעה בניזק.

כשאנו באים להתבונן מתוך יסודות אלו בהשוואת הגמ'⁴⁸ בין ליבה וליבתו הרוח בנזיקין לבין זורה ורוח מסייעתו לעניין שבת, נמצא כך: בזורה ורוח מסייעתו לעניין שבת, שהאיסור הוא הזרייה עצמה, הרי עשה בעזרת הרוח את מעשה האיסור עצמו; וכן בליבה וליבתו הרוח לעניין שבת, שההבערה עצמה אסורה, הרי בסיוע הרוח עשה את המלאכה עצמה. אמנם לעניין נזיקין אין ההבערה עצמה אסורה, אלא פגיעת האש אצל המזיק, ונמצא שמה שעשה בסיוע הרוח אינו את מעשה האיסור עצמו אלא את גורם האיסור, כיון שהאיסור הוא מה שאח"כ תלך האש הזאת ותזיק⁴⁹. וכשאנו שבים לסוגיה בב"ב, נמצא שכאשר מנפץ פשתן ומעיף רקתא והרוח מוליכה את הרקתא ומזיקה – הרי שבסיוע הרוח עושה את גוף האיסור, כלומר את הנזק אצל חברו; עפ"י פירש היד רמה שמרימר שחייב את המזיק ע"י הרקתא להרחיק עצמו, מודה לרב אשי בב"ק שחילק בין גרמא בשבת לגרמא בנזיקין ואעפ"כ מחייב את בעל הרקתא להרחיק עצמו מהניזק, ויתרה מכך אף חייב בתשלומים⁵⁰ מפני שאינו נחשב גרמא, שהרי מעשיו מעורבים בעשיית הנזק.

ע"פ פי' היד רמה, סתירת הסוגיות בשבת ובב"ק כלל לא מתחילה, שהרי בשבת הכיבוי עצמו נעשה בלא שום מעשה מצד האדם.

⁴⁵ דף ס'.

⁴⁶ ונראה שזה ע"פ שיטתם בב"ק שנתבארה לעיל באות ו'.

⁴⁷ ב"ב דף כ"ו.

⁴⁸ ב"ק דף ס'.

⁴⁹ ועי' ביד רמה שביאר שמה שלא תירצה הגמ' בב"ק "כי אמרינן זורה ורוח מסייעתו ה"מ לעניין שבת דאהנו מעשיו בגוף האיסור", היינו משום שגם יצירת המזיק אסורה משום "ואהבת לרעך כמוך" ומשום "ולפני עור לא תיתן מכשול".

⁵⁰ ועי' שו"ע סי' קנ"ה סעי' ל"ג-ל"ד וכן סי' תי"ח סעי' ט' ובנושאי כלים שם.

4. השוואה בין שיטת היד רמה לשיטת תוס', והנ"מ ביניהן :

עולה מהדברים ששיטת היד רמה ושיטת תוס' בב"ק קרובות, שלשתיהן מתחייב האדם דווקא כאשר שותף במעשיו בעשיית המלאכה, אלא שלתוס' באופן זה זהו גרמא ורק משום מלאכת מחשבת מתחייב ואילו ליד רמה זהו מעשה גמור.

ואפשר שנ"מ בין השיטות תהיה במקרה שעושה בעזרת כוח אחר מלאכה שאצ"ל או מלאכת קלקול, שלתוס' יש לומר שיהיה מותר לגמרי שמכיון שאינה מלאכת מחשבת הרי היא מותרת ככל גרמא, ואילו ליד רמה כיון שאין כאן גרמא אלא מעשה גמור – יהיה אסור מדרבנן ככל מלאכה שאצ"ל.

ת. דעת תוס' בשבת דף י"ז ביסוד החילוק שבין החיוב וההיתר בגרמא

הטעמים שהטעמנו עד כה באופני החיוב בגרמא, סבבו כולם סביב מעורבות האדם, בתכנון או במעשה, ביצירת המלאכה. והנה מוסיפים לנו התוס' טעם שיסודו הוא ההכרחיות הטבעית המביאה ממעשה האדם אל היעשות המלאכה.

בדף י"ז אומרת המשנה: "ב"ש אומרים אין פורסין מצודות חיה ועופות ודגים אלא כדי שיצודו מבעוד יום וכו'", ומבואר בגמ'⁵¹ שב"ש גזרו על מלאכות כאלו שאם יעשה אותן בשבת יתחייב, שלא יעשה אותן בערב שבת באופן שייגמרו בתוך השבת. וכתבו בתוס'⁵² "אע"ג דבשבת נמי אם פירש מצודה אינו חייב חטאת שאינו יודע אם יצוד אם לאו, מ"מ גזרו לפרוש מצודה דפעמים אתי לידי חיוב חטאת כגון שבשעת פריסתו ילכוד⁵³ וכו'".

וממה שכתבו שהטעם לכך שאע"פ שפרס בשבת אינו חייב משום שאינו יודע אם יצוד, מדוקדק שאם היה יודע שוודאי יצוד היה חייב. ונלמד מכאן גדר חדש, שבמקום שהמלאכה ודאי תיעשה חייב אע"פ שעושה ע"י גרמא, וכן למד מדבריהם הפמ"ג⁵⁴. ואפשר שיש לקיים דברי התוס' בב"ק וכאן גם יחד, שאף במקום שהמלאכה אינה וודאית – אם מעשיו מעורבים יהיה חייב, וכן אף במקום שאין מעשיו מעורבים – אם ודאי תיעשה המלאכה יהיה חייב, שבכח כל אחד משני גורמים אלו לייחס את המלאכה לאדם אע"פ שנגמרה בפועל ע"י כח אחר.

⁵¹ דף י"ט.

⁵² דף י"ז: ד"ה "אין פורסים".

⁵³ ובקרבן נתנאל פרק א' סי' ל"ג ס"ק ר' ביאר שמשום שבשעת פריסתו נכנס הווי כאילו צד אותו בידיים, וכפל דברים אלו עוד בנתיב חיי (שהוא מאותו בעהמ"ח, ר' נתנאל וויל) בסי' רנ"ב על המג"א ס"ק כ'. ובמחצית השקל סי' רנ"ב ס"ק כ' ביאר שאע"פ שבפריסת המצודה לא עשה כלום והצידה עצמה נעשתה בלא מעשה מצד האדם, מ"מ כיון שהחיה ניצודה מיד כשפרס את המצודה הרי זו גרמא שחייבים עליה. והקשה מכאן למג"א שהרי אף בריחיים הטחינה נעשית מיד.

⁵⁴ סי' שט"ז באשל אברהם (על ס"ק ט').

ולכאורה צ"ע, שהמג"א⁵⁵ הביא דברי תוסי' הללו להלכה, ולכאורה הדברים סותרים לדבריו בסי' רנ"ב⁵⁶, שהרי בנותן חיטים לתוך ריחיים של מים ודאי החיטים יטחנו! ואולי צריך ע"כ לומר שיש כאן הגדרה מיוחדת למלאכת צידה, כמשתמע מהסוגיות העוסקות במלאכה זו, ואכמ"ל.

ט. השוואת הנמוקי יוסף בין הבערה בשבת ובין הבערה בנזיקין

בב"ק⁵⁷ נחלקו ר"י ור"ל האם "אשו משום חציו", כלומר שחייב על נזקי אש משום כחו שהזיק, או "אשו משום ממונו". והקשה הנ"י⁵⁸ "לר' יוחנן שסובר אשו משום חציו היכי שרינן עם חשיכה להדליק את הנרות והדלקתה הולכת ונגמרת בשבת וכו', הרי הוא כאילו הבעירה הוא בעצמו בשבת, וכש"כ הוא – דאילו הכא (בנזיקין) לא התכוון להבעיר גדיש של חבירו כלל והכא עיקר כוונתו שתלך ותדלק בשבת וכו'". ותירץ, שבין לעניין שבת ובין לעניין נזיקין כל מעשה האדם נעשה בשעת ההדלקה, ומה שאח"כ האש דולקת ומבעירה גדיש חברו הוא המשך של אותו מעשה שנעשה בשעת ההדלקה, שהרי אם ימות לפני שידלק גדיש חברו ודאי ישתלם הניזק מאחריות נכסי המזיק, כיון שאת המעשה עשה המזיק בעודו בחיים, וכן לעניין שבת עשה את כל מעשה הבערה בע"ש.

ובאמת עצם ההשוואה צריכה עיון, שלכאורה לעניין שבת לא שייך לומר 'אשו משום חציו', שהרי בשבת הקפידה התורה על שביתת האיש שלא יעשה מעשה הבערה, וכאשר מדליק בע"ש – מה שהאש דולקת בשבת הוא בלא מעשה האסור מצד האיש, ואילו בנזיקין הקפידה התורה על ההיזק שנעשה אצל הניזק ע"י מעשה המזיק! ואפשר להבין שזו כוונת הנמוקי יוסף בתירומו.

החזו"א⁵⁹ הבין, שאף למסקנת הנ"י ההשוואה בין שבת לנזיקין נשארת בעינה, ואף לעניין שבת חייב על אישו משום חציו – ובלבד שמעשה האדם נעשה בשבת, כגון שנותן אש בסמוך לעצים בשבת וע"י רוח מצויה הדליקה האש את העצים, וזה אינו נחשב גרמא. ולולא מה שהבין החזו"א מדברי הנ"י, נראה שהיינו אומרים בציוור זה שכיון שהבערה עצמה נעשית בלא שהאיש עשה מעשה הבערה בשבת – אין בו משום עושה מלאכה, אע"פ שלעניין נזיקין חייב משום שמכחו נעשה נזק לחברו.

וצריך להבין, ע"פ מה שלמד החזו"א מדברי הנ"י, לגבי המניח כדי מים לפני הדליקה בשבת וע"י רוח מצויה תגיע האש אל הכדים ותבקעם ותכבה – מדוע לא נאמר בזה 'אשו משום חציו' ויהיה חייב.

י. שיטת הר"ף בטלית שאחז בה האור

⁵⁵ סי' שט"ז ס"ק ט'.

⁵⁶ ס"ק כ'.

⁵⁷ דף כ"ב.

⁵⁸ דף י'. מדפי הר"ף.

⁵⁹ במכתב, מובא בסוף אר"ח (השמטות לסי' רנ"ב).

1. דברי רב יהודה הושטטו ברי"ף :

"אמר רב יהודה אמר רב טלית שאחז בה האור מצד אחד נותנין עליה מים מצד אחר ואם כבתה כבתה"⁶⁰. מעמידה הגמ' את דברי רב יהודה כרבנן במשנה שהתירו גרם כיבוי.

הרי"ף לא הביא את דברי רב יהודה, אלא רק את הברייתא "טלית שאחז בה האור מצד אחד פושטה ומתכסה בה ואם כבתה כבתה".

שה"ג ביאר, שהטעם להשמטת הרי"ף הוא שאסור לתת מים ע"ג טלית משום כיבוס, וא"כ הרי"ף סובר כרב יהודה בעיקר העניין של גרם כיבוי אלא שהשמיט דבריו מטעם צדדי, וכן כתב גם המאירי⁶¹. אך רוב הראשונים ביארו, שדעת הרי"ף היא שדברי רב יהודה נדחו מחמת סוגיית הגמרא לעיל דף מ"ז :.

במשנה שם "נותנין כלי תחת הנר לקבל בו ניצוצות ולא ייתן לתוכו מים מפני שהוא מכבה". בתחילה סברה הגמ' להעמיד את איסור נתינת מים תחת הניצוצות כר' יוסי שאוסר גרם כיבוי, אולם רב אשי דחה אפשרות זו ואמר "אפילו תימא רבנן (שהתירו גרם כיבוי) – שאני הכא מפני שמקרב את כיבוי".

רוב הראשונים ביארו, שטעם הרי"ף שלא הביא את דברי רב יהודה "טלית שאחז בה האור מצד אחד נותנים עליה מים מצד אחר" הוא משום שנתנית המים על גבי טלית שאחז בה האור כמוה כנתינת מים לכלי תחת הניצוצות. לפ"ז צריך לומר, שרב יהודה אינו מקבל את חילוקו של רב אשי בין גרם כיבוי לקירוב כיבוי, ומעמיד את המשנה בדף מ"ז : – שאוסרת נתינת מים לכלי המיועד לקבל ניצוצות – כר' יוסי שאוסר גרם כיבוי⁶². הלכה מ"מ כרב אשי שהוא בתרא, שקירוב כיבוי כגון נתינת מים ע"ג טלית שאחז בה האור או לכלי שניתן תחת הנר לקבל ניצוצות – אסור אף לרבנן, וגרם כיבוי כגון עשיית מחיצה בכדים מלאים מים מותר (ואפשר שאף לרב אשי מקרב כיבוי אסור מדרבנן ולא מדאורייתא).

2. הסבר הרשב"א והרמב"ן בדעת הרי"ף :

בטעם החילוק בין מקרב לגורם נאמרו בדעת הרי"ף שני אופנים : לרמב"ן גורם הוא כאשר הכיבוי מחוסר מעשה – כגון פקיעת הכדים, ומקרב הוא כאשר הכיבוי אינו מחוסר מעשה. לרשב"א, לעומת זאת, גורם הוא כאשר אפשר שלא יכבה ומקרב הוא כאשר ודאי יכבה.

אמנם למעשה שניהם חולקים על הרי"ף, וסוברים שבין רב יהודה ובין רב אשי מודים שנותנים מים ע"ג טלית שאחז בה האור ואין נותנים כלי תחת הנר לקבל ניצוצות.

3. ההבחנה בין מקרב לבין גורם :

הרמב"ן מחלק ואומר שבכלי מים תחת הנר הניצוצות ודאי יכבו, ולא ברור מלשוננו אם כוונתו שמשום כך הווי מכבה מדאורייתא או שאסור מדרבנן. ואילו במים ע"ג טלית אפשר שלא תכבה, ומורה על כך הלשון "ואם כבתה כבתה".

⁶⁰ שבת, דף ק"כ :

⁶¹ ועיי"ש טעמו.

⁶² ואמר את דבריו אליבא דרבנן שהתירו גרם כיבוי.

הרשב"א מחלק בשתי דרכים: א. אף בכלי תחת הנר אינו חייב אלא אם כיבה בידיים, כגון שהגביה את המים אל הניצוצות, אלא שגזרו שלא לתת כלל כלי מים תחת הנר שמא יבוא לעשות כן. וכן דעת ר"י פורת⁶³. ב. מקרב כיבוי הוא כאשר הניצוצות נופלים לתוך המים ואין הפסק בין האש למים, ואילו כשנותן מים ע"ג טלית יש הפסק בין האש למים והאש צריכה ללכת אל המים. ובירושלמי מובא שמחיצת שלג וברד מותר לעשות כיון שהאש צריכה ללכת אל המכבה.

י"א. טובל ושם כתוב על ידו – אם חייב כמחוק

1. פשט הגמ':

הגמ' בדף ק"כ: מביאה ברייתא "הרי שהיה שם כתוב לו על בשרו, הרי זה לא ירחוץ ולא יסוך ולא יעמוד במקום הטינופת. נזדמנה לו טבילה של מצווה כורך עליה גמי ויורד וטובל, ר' יוסי אומר, לעולם יורד וטובל כדרכו ובלבד שלא ישפף". מסיקה הגמ', שלכו"ע גרמא במחיקת השם מותרת, שנאמר: "לא תעשון כן לה' אלוהיכם"⁶⁴ – עשייה היא שאסורה הא גרמא מותרת, אלא שחכמים מצריכים לכרוך גמי משום שאסור לעמוד בפני השם עירום.

והנה הבה"ל⁶⁵ כתב שגרמא מותר אפי' במתכוון, ועפ"ז צ"ל שגרם מחיקת השם מותר אפי' אם נכנס למים לשם מחיקה.

2. קושיית הריטב"א ותירוצו:

מקשה הריטב"א⁶⁶, שהטובל ושם כתוב על ידו אינו גורם מחיקה אלא מקרב מחיקה! ומתרץ, שהדיו אינה לחה ממש ואינו ודאי שתימחק (שהרי דעתו אף בעניין כיבוי שהחילוק בין מקרב לגורם הוא הוודאות), ומוסיף שאף זה אינו מותר אלא כיון שמתכוון לטבילה ולא למחיקה. וצ"ע בעניין זה שהרי בכוונה לטבול כלולה גם הכנסת השם למים שהיא המעשה המוחק! ועוד שאם שייך כאן אינו מתכוון ואינו ודאי שימחק הרי שמותר משום דבר שאינו מתכוון ואין כאן פסיק רישא, ומה שייך כאן גרמא?

משמע שבעניין זה של טובל ושם כתוב על ידו לא שייך דין 'אינו מתכוון'. אפשר לבאר את הדברים ע"פ דברי הרשב"א⁶⁷ והריטב"א⁶⁸. על הדין ש"אע"פ שיש שם בהרת ימול" אמרה הגמ' שקציצת הבהרת היא דבר שאין מתכוון, ומקשה הרשב"א הרי מתכוון למעשה הקציצה אלא שאין מתכוון לטהר על ידה את הבהרת וא"כ הווי מלאכה שאצ"ל (שהוא פטור שלא שייך בקציצת בהרת אלא דווקא בדיני שבת משום מלאכת מחשבת) וגם מתכוון! ומתרץ, שאם היתה התורה כותבת 'לא תקוץ' אכן היה נחשב מתכוון שהרי התכוון למה שאסרה התורה. אך התורה כתבה "השמר בנגע הצרעת", כלומר שלא יטהרנו אלא ע"י כהן, ואנו באנו מתוך כך ואסרנו את הקציצה, וא"כ אין הקציצה עצם האיסור אלא טיהור הנגע שלא ע"י כהן

⁶³ בתוס' דף מ"ז:

⁶⁴ דברים י"ב, ד'.

⁶⁵ סי' של"ד סע' כ"ב.

⁶⁶ דף ק"כ: ד"ה "ורמ"י".

⁶⁷ בדף קל"ג. ד"ה "ואבי"י".

⁶⁸ שם ד"ה "הא למה לי".

הוא עצם האיסור, ואם כך כשמתכוון לקצוץ ואינו מתכוון לטהר הרי איננו מתכוון לתכלית שאותה אסרה התורה.

עפ"י נבאר דברינו שבטובל ושם על ידו לא שייך אינו מתכוון, כיון שאיסור מחיקת השם הוא "לא תעשון כן לה' אלוהיכם", כלומר מה שאסרה התורה הוא המעשה המוחק וא"כ כאשר טובל ומתכוון לטבילה במים שהיא מעשה מוחק הרי שמתכוון למה שאסרה התורה. ואעפ"כ אומר הריטב"א, שכיון שהמחיקה באה ממילא ע"י המים, שהרי הוא עוסק בטבילה ואינו עוסק במחיקה – כלומר מתכוון לטבילה ואינו מתכוון למחיקה – על כן נחשבת המחיקה לגרמא. כל זה דווקא כשאפשר שלא יימחק השם, שאם ודאי יימחק הרי הוא כמקרב ולא כגורם.

י"ב. דעת הרשב"א בטובל ושם על ידו – מתי הוא גרמא ומתי מעשה

הרשב"א⁶⁹ הקשה בדומה לריטב"א, שהרי כיון שהוא מכניס את ידו במים ה"ז מקרב את כיבויו! ותירץ "וי"ל דלא קרינן מקרב את כיבויו אלא בכעניין נותן מים בכלי שתחת הנר וא"נ בנותן בצד הטלית שאחז בו האור, משום דאי יפלו שם ניצוצות או תגיע שם דליקה וודאי תכבה, אבל כאן אפשר דלא ימחק שאלו וודאי נמחק היינו כמשפסף שהרי הוא נותן ידו במים".

אמנם מראשית דברי הרשב"א, שחילק שמקרב הוא כשוודאי יכבה, וגורם הוא כשאפשר שלא יכבה – משמע שכתב דבריו דווקא לדעת הרי"ף⁷⁰ (ומה גם שנקט את 'נותן בצד טלית' כדוגמא למקרב כיבוי). אך מסוף דבריו "שאלו וודאי נמחק היינו כמשפסף" נראה שכתב דבריו לאו דווקא לדעת הרי"ף, ורוצה לומר שכאשר אדם עושה פעולה שעל ידה נעשה איסור באופן ממילאי אז יש חילוק – שכאשר עשיית האיסור ודאית הרי הוא כעושה בידיים, וכאשר עשיית האיסור אינה ודאית נחשב גרמא. ע"פ דברי הרשב"א האלו כותב מרן הרב זצ"ל ב"דעת כה"פ⁷¹ "דהא שאין הפעולה נעשית במקום זה עצמו, שאלא היא מתפשטת ממקום זה למקום אחר, בשביל כך אינה יוצאת מידי מעשה ממש לבוא לידי גרמא וכו' וכ"כ הרשב"א בחידושו לשבת ק"כ הנ"ל, דמה שנותן המים במקום רחוק הוי מקרב את כבויו במעשה. וכל עיקר הענין דחשיב גבי שם גרם מחיקה ע"י טבילה, הוא משום שאינו ודאי שימחק, אבל בפעולה ודאית, אפילו אם תהי' מתרחקת קצת ממה שנפעל, הויא פעולה ממש ולא גרמא⁷²".

י"ג. דעת הרא"ש בנותן מים ע"ג טלית

⁶⁹ דף ק"כ: ד"ה "לעולם".

⁷⁰ כמש"כ לעיל אות י' שכן ביאר הרשב"א בדעת הרי"ף.

⁷¹ סי' קס"ה (עמ' ד"ש) בעניין ההלכה שאותיות הנטפלות לשם (כגון "ך" של אלוקיך) אסור לקלפן ואם נפרדו מהשם ירדו מקדושתן ומותר לקלפן. והציע הגאון מהר"ל דיסקין שסופר שטעה יוכל להפרידן בגרמא ע"י כך שיקרב את אותיות השם זו לזו עד שהנטפלים לא ייקראו עם השם ואז ירדו מקדושתם ויוכל הסופר לקלפם, ומרן הרב זצ"ל חלק עליו מכמה טעמים ואחד מהם היא שדעת הרב שאין זו גרמא.

⁷² וא"כ מצאנו בדברי תוס' שהובאו לעיל אות ח' בעניין צידה, שהוודאות מועילה להחשיב דבר שנגמר מאליו כמעשה האדם, ומצאנו בדברי הרשב"א כאן שאי הוודאות מועילה להחשיב דבר שנעשה ממילא ע"י מעשה האדם כגרמא.

1. האם דעת הרא"ש כרי"ף :

הרא"ש לא הביא את דברי רב יהודה על כך שמותר לתת מים ע"ג טלית שאחז בה האור בצד אחד ומשמע שסובר כרי"ף, אלא שבסוף פרק ג' כתב שגזרינן נתינת מים בכלי תחת הנר שמא ייתן את המים בשעת נפילת הניצוצות ויהיה מכבה בידים – כרי"י פורת בתוסי' שם שדווקא כשמכבה בידים אסור וכל שאינו מכבה בידים הוא גרמא – וצ"ע, שא"כ היה לו לכתוב את דברי רב יהודה להלכה! וכן הקשה הקרבן נתנאל⁷³ (אמנם לדברי שה"ג שטעם ההשמטה הוא משום שאין נותנים מים משום כיבוס אלא דווקא שאר משקים – ניחא, ועוד שהטור כתב את דברי רב יהודה וביאר שנותן דווקא שאר משקים שאין בהם כיבוס ולא מים).

2. יישוב דברי הרא"ש ע"פ דבריו במס' ביצה :

בביצה⁷⁴ "הנותן שמן בנר חייב משום מבעיר, המסתפק ממנו חייב משום מכבה". כתבו תוס'⁷⁵ שאע"פ שהנר כבה מוקדם יותר משום שנטל מהשמן הוא גרמא ופטור, והסיבה שהמסתפק חייב היא משום שמקליש מיד את אור הנר. אך הרא"ש⁷⁶ דחה את דבריהם, שהרי גם המסתפק מכלי המזיל שמן לתוך הנר חייב⁷⁷ ושם ודאי לא מקליש את אור הנר שהרי הנר כל הזמן נשאר מלא! וביאר "שהשמן והפתילה שתייהן גורמים את הדליקה והממעט אחד מהם וממהר את הכיבוי חייב". ונראה שדעת הרא"ש היא שכאשר המעשה הוא בדבר הדולק עצמו נחשב מעשה גמור ולא גרמא אע"פ שאינו נוגע באש עצמה. עפ"ז אפשר לבאר שהשמיט את דברי רב יהודה משום שכאשר נותן מים בצד הטלית הדולקת עושה את המעשה בטלית שהיא הדבר הדולק עצמו.

לכאורה נראה לומר בדעת הרא"ש, שאע"פ שהחסרת הדבר הדולק היא מעשה כיבוי – החיוב הוא על הכיבוי שיהיה לבסוף. אך קשה מסוף דבריו: "ואין ליטול פתילה דולקת מנר זה וליתנו בנר אחר דמיד שסילק מן הנר הוה ליה מכבה ומה הועיל אם חזר והדליק". ונראה מזה שהחיוב הוא על עצם החסרת הדבר הדולק. וה' יאיר עינינו בתורתנו להבין דברי חכמים.

י"ד. דעת הרמב"ם במסתפק

הרמב"ם⁷⁸ הביא את הברייתא מביצה כ"ב. כצורתה ולא כתב שחייב דווקא כשמכבה הנר ומשמע שחייב מיד כשנוטל. נ"מ האם חייב על הנטילה או על הכיבוי אם הוסיף אח"כ שמן, או שהכיבוי היה במוצאי שבת, או שנזכר ששבת היום קודם שכבה הנר והרי תחילתו שוגג וסופו מזיד⁷⁹.

⁷³ פרק 'כל כתבי' סי' ז' אות ש'.

⁷⁴ דף כ"ב.

⁷⁵ שם ד"ה "המסתפק".

⁷⁶ ביצה פרק ב' סי' י"ז.

⁷⁷ שבת דף כ"ט: במשנה ועי' שם ברש"י ד"ה "שתהא" שמשמע שדעתו ג"כ כדעת הרא"ש.

⁷⁸ הל' שבת פרק י"ב הלכה ב'.

⁷⁹ אמנם הפנ"י כתב שלרא"ש אסור מדרבנן ואילו דעת הרמב"ם כתוס', אך שאר האחרונים לא כתבו כן.

ונראה לבאר את דעת הרמב"ם, שהרי בכל המלאכות הסותרות כתב הרמב"ם שאינו חייב א"כ עשה ע"מ לתקן ובכיבוי לא כתב כן, ואפשר שכיבוי אינו סתירת האש אלא הצלת הדבר הדולק ומשום כך חייב מיד כשנוטל מן השמן. וצריך לחלק דין זה מנתינת מים בצד טלית שאחז בה האור שהרמב"ם מתיר.

ט"ו. הערות בחילוקי התוס' בין מקרב לגורם כיבוי

נוסיף לדברינו כמה הערות בחילוקי התוספות בדף מ"ז: בין מקרב כיבוי לגורם כיבוי:

הנה רש"י⁸⁰ כתב "אלא אמר רב אשי – מתניתין אפי' לרבנן, דלא דמי לגרם כיבוי, דהתם כי מטי דליקה לכלים דליקה הוא דפקע להו וגרמא בעלמא הוא אבל זה שנתן המים ממש תחת הנר מכבה ממש הוא וגזירה מבעו"י אטו משחשיכה. שמקרב את כיבוי' – זימן כיבוי להדיא והוה ליה מכבה ממש אי הוה יהיב ליה בשבת". עכ"ל קדשו.

משמע בדברי רש"י שחייב מדאורייתא, אך התוס' הטו את דברי רש"י לדעת הר"י פורת שחכמים גזרו שלא ייתן מים לכלי שמא יפלו הניצוצות בזמן שהוא נותן את המים ויכבה בידיים, וביארו שלשון רש"י 'מכבה ממש' לאו דווקא. אך הריטב"א כתב שדעת רש"י היא שכיון שאם יהיו ניצוצות הם וודאי יכבו – לכן חייב מדאורייתא (אמנם נראה שדעת הריטב"א עצמו שאסור מדרבנן).

לר"ת ור"ח התירו גרם כיבוי רק במקום שיש מחיצה, ולפי זה נתינת מים ע"ג טלית צריכה להיאסר. תוס' שיכללו את שיטת ר"ת וכתבו שגרם כיבוי מותר במקום שיש הפסק, כלומר שהאש לא נופלת מיד לתוך המים אלא צריכה ללכת אל המים, וכן כתב הרשב"א. עפ"ז יוצא שנתנית מים ע"ג טלית מותרת. ולולא דברי הריטב"א הנ"ל היה נראה לפרש דעת רש"י ע"פ הסברות האלה.

עוד חילוק הובא בתוס' בין מים ע"ג טלית לכלי עם מים תחת הנר, שנותן את המים על הטלית עושה זאת רק כדי שלא תתפשט האש. אפשר שכוונתם שאינו מתכוון לכבות אלא להגן וסוברים ממילא כשיטת רש"י (שהתבארה לעיל אות ג') או כשיטת הרשב"א (שהתבארה לעיל אות י' סעי' 3). ואפשר שאפי' מתכוון לכיבוי אינו דומה לניצוצות הנופלים מהנרות ולא למכבה ע"י מחיצת שלג וברד, כיון ששם המים מכבים את האש ואילו בטלית האש נכבית מאליה משום שלא נותר לה מה לשרוף.

⁸⁰ דף מ"ז: ד"ה "אלא".